

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

NEUBERGER TILDA

ÉLETKOR-SPECIFIKUS SAJÁTOSSÁGOK
A SPONTÁN BESZÉD FEJLŐDÉSÉBEN

Nyelvtudományi Doktori Iskola

vezető: Prof. Dr. Bárdosi Vilmos egyetemi tanár

Magyar Nyelvészeti Doktori Program

vezető: Prof. Dr. Kiss Jenő akadémikus

A bizottság tagjai

A bizottság elnöke: Prof. Dr. Nyomárkay István
akadémikus

Hivatalosan felkért bírálók: Prof. Dr. Adamikné Jászó Anna DSc
Prof. Dr. Lengyel Zsolt CSc

A bizottság titkára: Dr. Horváth Viktória PhD

A bizottság további tagjai: Dr. Steklács János PhD
Dr. Balaskó Mária PhD
Dr. Imre Angéla PhD

Témavezető

Prof. Dr. Gósy Mária DSc

Budapest, 2013

1. BEVEZETÉS

A nyelv és a beszéd elsajátításának folyamata régóta áll az emberek érdeklődésének középpontjában. A beszéd fejlődése a hatéves korig terjedő időszakban a leglátványosabb, ezért a kutatások többsége erre az életszakaszra irányul; a kisiskolások, valamint a későbbi életkorok beszédproduktions mechanizmusa azonban szórványosan adatolt. A produktions rendszer a korai évektől kezdve a felnőtt minta alapján szerveződik, mégis a gyermekek beszédének folyamatosságát és szerkesztettségét tekintve eltéréseket tapasztalhatunk a felnőtt nyelvi mintához képest. A folyamatosság a beszéd temporális szerveződésével, illetve a beszédet megszakító jelenségek előfordulásával írható le. A szerkesztettség a beszédben használt nyelvtani alakok és szerkezetek összetettségének függvénye.

Spontán beszéd létrehozásakor a beszélő (akár felnőtt, akár gyermek) előzetes tervezés nélkül hangosítja meg a gondolatait. A beszéd tervezése és kivitelezése csaknem egyidejűleg zajlik, a közölni kívánt tartalmat az adott pillanatban önti nyelvi formába (Wacha 1974; Gósy 2005). A beszédproduktions mikrotervezési szakaszában (vö. Levelt 1989) igyekszik megtervezni, hogy hogyan tagolja a mondanivalóját, az artikulációs megvalósítás azonban nagyrészt automatizáltan zajlik. A beszéd folyamatosságát, illetve a szünetezést befolyásolják egyfelől fiziológiai tényezők, másfelől maga a közölni kívánt tartalom, a szöveg típusa és a beszédhelyzet (Váradí 2008).

A tervezési és kivitelezési folyamat párhuzamos működésének következményeként a beszéd folyamatosságát különféle jelenségek akasztják meg, amelyek egyúttal időt is biztosítanak a beszélő számára a tervezési, önellenőrzési és korrekciós folyamatokhoz. A megakadásjelenségek megjelenése, valamint az önmonitorozás kialakulása az anyanyelv-elsajátítás idejére tehető. A monitorozó, illetve korrekciós mechanizmus feltehetőleg már az anyanyelv-elsajátítás korai szakaszában fontos szerepet játszik a fejlődésben, ugyanis a gyermek sohasem tökéletes mintát kap a felnőttől, az általa hallott közlések több-kevesebb hibát, nyelvbtlást, korrekciót tartalmaznak, így szüksége van a hibadetektáló és -javító folyamatokra. A monitorozó és korrigáló folyamatok teszik lehetővé a gyermekek számára, hogy felismerjék és elkülönítsék a helyes, illetve a hibás (nyelvi szabályoknak, normának ellentmondó) alakokat, mind a hallott mintában, mind saját beszédükben. A jól formált, normának megfelelő és a hibás alakokat ugyanazon produktions szabályok hozzák létre, így a diszharmonikus jelenségek elemzése révén betekintést nyerhetünk a folyamatok rejtett működésébe (Fromkin ed. 1973; Pouplier–Hardcastle 2005).

A beszéd folyamatossága összefüggésben áll a nyelvtani összetettséggel is (McLaughin–Cullinan 1989; Yaruss et al. 1999; Watanabe et al. 2008).

Ismeretes, hogy a grammatikai fejlődés legkorábbi szintjén egyedülálló szavak (holofrázisok, szómondatok) játszanak szerepet, majd a nyelvtani szabályok elsajátítása és a szókincs bővülése során a gyermekek képessé válnak különböző bonyolultságú szerkezetek, összetett mondatok, illetve összefüggő szóbeli szövegek létrehozására. A beszédükben megjelenő grammatikai hibák jelzik, hogy a nyelvtan új területének elsajátításába kezdtek, ezért fontos a tanulmányozásuk.

A disszertáció témája a spontán beszéd fejlődésében hatéves kor után tapasztalható változások életkor-specifikus sajátosságainak megállapítása és leírása. Az értekezés alapfeltevése az, hogy a gyermeki beszédproduktumok felszínen megjelenő tényezőinek elemzése révén megismerhetők a beszédproduktó rejtett folyamatai. Ennek érdekében tipikus fejlődésű gyermekek spontán beszédének folyamatosságát (temporális jellemzőit, megakadásait), grammatikai szerkesztettségét, valamint az előhívott lexémák sajátosságait (szószám, szógazdagság stb.) tanulmányozza az anyanyelv-elsajátítás különböző szakaszaiban. Az egyes életkorokra jellemző folyamatműködések sajátosságainak feltárásával, empirikus adatokkal kívánja alátámasztani a nyelvi fejlődést.

2. AZ ÉRTEKEZÉS FELEPÍTÉSE

A disszertáció 12 fejezetből áll. A 6–14 év közötti gyermekek spontán beszédét több szempontból elemeztük. Eredményeinket egy szóasszociációs vizsgálatral egészítettük ki.

Az 1. fejezet a bevezetés, amely a téma meghatározását és a kutatás általános céljának ismertetését foglalja magában.

A 2. fejezet a beszédproduktó folyamatát és a spontán beszéd sajátosságait mutatja be, kitérve a disszertáció alapjául szolgáló beszédproduktó modell (Levelt 1989) ismertetésére és a megakadásjelenségek témakörére.

A 3. fejezet az anyanyelv-elsajátítás néhány elméletét és a fejlődés főbb szakaszainak jellemzőit ismerteti a beszédproduktó és a szókincs oldaláról.

A 4. fejezet tartalmazza az értekezés céljait, a kutatási kérdéseket, illetve a fő hipotéziseket. A 6 és 14 év közötti gyermekek beszédproduktójában megnyilvánuló életkori változásokat bemutató kutatás magyar nyelven még nem született. A jelen értekezés az anyanyelv-elsajátítás két évenkénti szakaszaira összpontosítva ismerteti a spontán beszéd folyamatosságának és szerkesztettségének jellemzőit.

Az 5. fejezet közli a kísérletben részt vevő személyekre, a vizsgálat anyagára és az alkalmazott módszerekre vonatkozó adatokat.

Az eredményeket négy fejezet ismerteti. A 6. fejezetben közöljük a gyermekek spontán beszédének temporális vizsgálatából származó eredményeket. A 7.

fejezet a beszéd folyamatosságára vonatkozó további elemzést mutatja be, amely a megakadásjelenségek és az önkorrekciók vizsgálatán alapul. A 8. fejezetben következik a spontán beszéd nyelvtani összetettségének, szerkesztettségének tanulmányozása. A 9. fejezetben a mentális lexikon jellemzőire kiterjedő elemzés eredményei kaptak helyet – ebben a spontán beszéd elemzése mellett egy szóasszociációs kísérlet eredményeit is közöljük. A 10. fejezetben az egyes kutatási területekkel kapcsolatos következtetések és az általános konklúziók levonására került sor. A 11. fejezet a disszertáció rövid összefoglalása. A 12. fejezet az értekezés téziseit tartalmazza.

3. KÍSÉRLETI SZEMÉLYEK, ANYAG, MÓDSZER

A kísérletben összesen 70 ép halló, ép intellektusú és tipikus fejlődésű gyermek vett részt. A vizsgálat kontrasztív, vagyis különböző korosztályok egy időben nyert adatait veti egybe. Öt életkori csoport beszédét elemeztük: 6, 7, 9, 11 és 13 évesekét.

A disszertáció fő anyagát spontánbeszéd-felvételek alkotják. A teljes korpusz összesen 371,2 percnyi hanganyagot tartalmaz, amelyet óvodai-iskolai környezetben rögzítettünk a gyermekekkel egyénileg.

A felvételeket (i) különböző részekre osztottuk aszerint, hogy beszédrészt vagy valamilyen típusú jelkimaradást tartalmaznak, ez alapján elemeztük a beszéd temporális jellegzetességeit. Meghatároztuk minden egyes gyermek szövegében a (ii) megakadásjelenségeket (Gósy szerk. 2009 kategorizációja alapján), (iii) a közlésegyiségek fejlődési mutatóját, vagyis a KFM-értékeket (vö. Lee–Canter 1971; Gerebenné et al. 1992), és valamint (iv) a szövegeket alkotó szavakon mennyiségi (type/token) és minőségi elemzéseket (szófaji elemzést) végeztünk a Hunmorph szoftver segítségével (Németh et al. 2002). A címkézéshez és a temporális elemzéshez a Praat 5.2. verziószámú szoftver (Boersma–Weenink 2011) használtuk. Az adatokon statisztikai elemzéseket végeztünk az SPSS 13.0 verziószámú statisztikai program segítségével.

4. EREDMÉNYEK

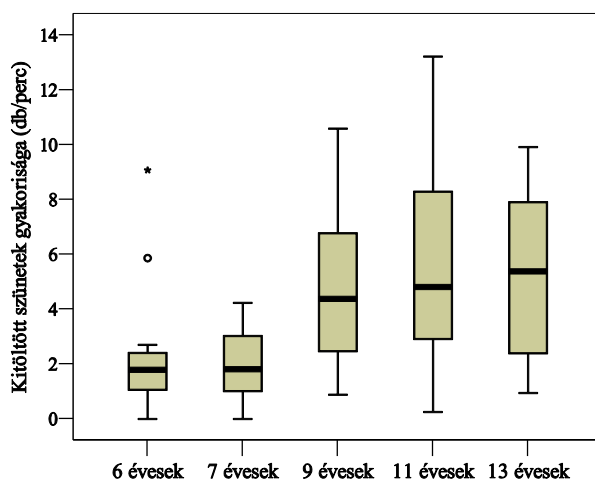
4.1. A gyermekek spontán beszédének temporális sajátosságai

A spontán beszéd temporális elemzése során a hangfelvételek teljes időtartamát, illetve egyes részeinek (a gyermek beszédszakaszai, néma és kitöltött szünetei, hallgatások, kísérletvezető megnyilatkozásai) előfordulását és időtartamát, valamint a beszédtempó értékeit vizsgáltuk. A dolgozat egyik fő kutatási kérdése volt, hogy a jellel kitöltött és jelkimaradásként megvalósuló

részek milyen megoszlás szerint rendeződnek a különböző életkorú gyermekek spontán beszédében.

A szünetek aránya a gyermekek spontán beszédében átlagosan 30–35%-os volt. Összehasonlítva a felnőttekre vonatkozó eredményekkel (akiknél a szünetek aránya 20–30%-os; l. Duez 1982; Misono–Kiritani 1990; Markó 2005; Bóna 2007), kijelenthetjük, hogy a gyermekek közléseiben magasabb a szünetek aránya, mint a felnőttek spontán megnyilatkozásaiban. A szélső értékek (15–46%-os szünetarány) – akárcsak a felnőtteknél – nagy individuális különbségekről tanúskodnak.

A hezitálások vizsgálatakor azt találtuk, hogy a 6 és 7 éves gyermekek spontán beszédében a kitöltött szünetek az előfordulási gyakoriságban és az összes szünethez viszonyított arányban is jóval kisebb mértékűek, mint a későbbi korcsoportokban. A hat-hét évesek között még volt olyan gyermek, akinél a hezitációból zero előfordulást adatoltunk, a későbbi életkorokban azonban a hezitálás hiánya nem jellemző. 7 és 9 éves kor között ugrásszerű növekedést tapasztaltunk a kitöltött szünetek előfordulásában (1. ábra).

1. ábra
A kitöltött szünetek gyakorisága

A beszédszakaszok és az összes szünet gyakoriságában és időtartamában jellegzetes eltéréseket találtunk az életkor függvényében. Az életkor növekedésével egyre hosszabb beszédszakaszok szerint szerveződik a gyermekek beszéde, s ez összefüggést mutat azzal, hogy a néma szünetek

hossza csökken. Az idősebb gyermekek tehát összefüggőbb közlések létrehozására képesek.

Más kísérletek is kimutatták (például Kowal et al.1975), hogy a beszédtempó az életkor előrehaladtával folyamatos gyorsulást mutat gyermekkorban. Az öt korosztály beszédtempója között szignifikáns eltérést találtunk [egytényezős varianciaanalízis – ANOVA: $F(4, 69) = 5,712$; $p = 0,001$]. Az életkor előrehaladtával a gyermekek egyre több rutint szereznek a beszéd létrehozása során, mind az artikulációs mozgásokban, mind a mentális tervezési folyamatokban. Az egyre biztosabb és tudatosabb nyelvhasználatnak köszönhetően beszédük folyamatosabbá válik, és ez a beszédtempójukra is kihatással van.

4.2. Megakadásjelenségek és önkorrekcciók gyermekek spontán beszédében

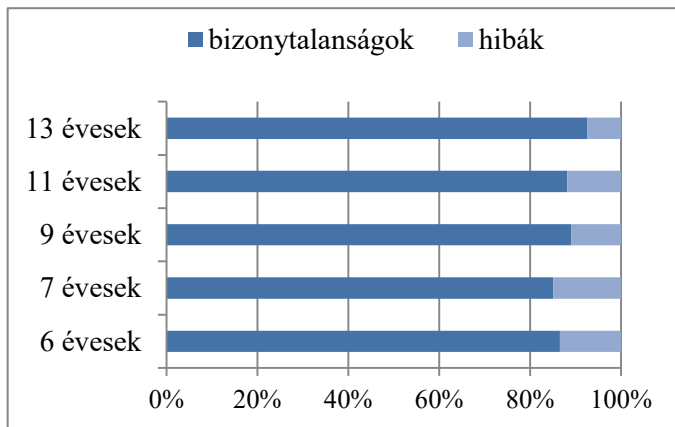
A beszéd tartalmas, azaz értelemmel bíró folyamatosságát nem szünet jellegű jelenségek is megtörhetik, például nyúlások, szándéktalan ismétlések vagy a nyelvbottlások. A diszharmónia a beszédprodukciós folyamat bármely szintjén (vö. Levelt 1989) felléphet, ennek tükrében és a felszínen megjelenő realizációk alapján különféle megakadásjelenségeket különböztethetünk meg, amelyek eltérő mértékben jellemzők a beszédre.

A teljes korpuszban átlagosan 16 megakadásjelenség jelent meg 100 szavanként, illetve 14 jelenség percenként. Legritkábban a hétéveseknél, leggyakrabban pedig a tizenhárom éveseknél volt adatolható valamilyen típusú diszharmóniajelenség. Az iskoláskorban tehát a gyermekek beszédét egyre több megakadás tarkítja. A felnőttek eredményeivel (Lutz–Mallard 1986; Fox Tree 1995; Lickley–Bard 1998; Gósy 2003; Menyhárt 2003) való összevetés alapján elmondható, hogy a gyermekek valamivel több megakadást produkálnak spontán beszédükben, mint az a felnőttek beszédében jellemző, bár az individuális eltérések életkortól függetlenül számottevőek.

Általános tapasztalat, hogy a bizonytalansági jelenségek túlsúlyban vannak a téves kivitelezéshez képest a beszédben. Ez a gyermekek beszédében is ekképp realizálódott: a bizonytalanságok aránya az egyes életkorokban 85,1% és 92,8% közötti (2. ábra).

A vizsgálat eredményeképpen kimutatható, hogy a megakadásjelenségek egyes típusainak gyakoriságában meghatározó tényező az életkor. A fiatalabb gyermekek más stratégiákat alkalmaznak bizonytalanságuk feloldására, mint az idősebbek (és a felnőttek). Előbbiekre az ismétlések, utóbbiakra a hezitálások nagyszámú előfordulása jellemző. A nyelvi tervezés fiatalabb korban több nehézséggel jár, ezt bizonyítja a grammatikai hibák magasabb aránya, amely az iskoláskorra visszaszorul, ami feltehetőleg a célzott anyanyelvi oktatásnak is köszönhető. Az eredmények azt mutatják, hogy az

óvodáskorban gyakori grammatikai hibázások kisiskoláskorra visszaszorulnak, javításukra jobban törekednek a gyermekek. Az intézményes oktatásban eltöltött néhány év, az anyanyelvvel való tudatos ismerkedés megerősíti a gyermekek nyelvi kompetenciáját, fejleszti grammatikai ismereteiket, ezáltal beszédükben is jobban törekednek a helyes grammatikai formák alkalmazására.

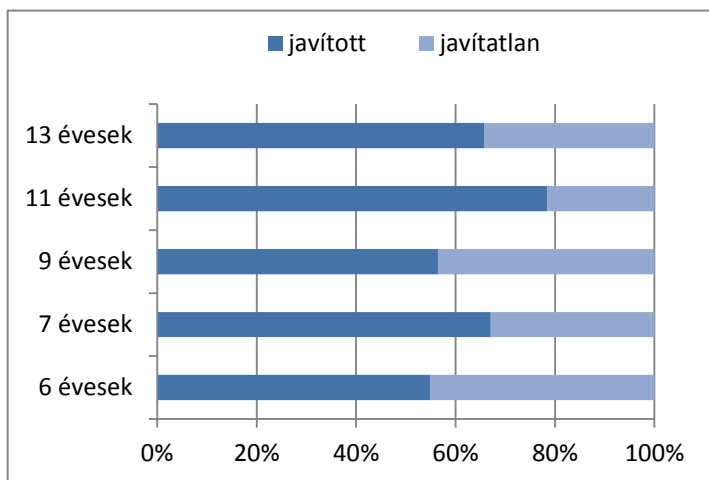

2. ábra
A bizonytalanságok és a téves kivitelezések aránya

Hipotézisünk volt, hogy a különböző életkorú gyermekek esetében a hibajavítás mértéke eltérő lesz. Ezt arra alapoztuk, hogy a fiatalabb gyermekek önmonitorozó rendszere valószínűleg még kevésbé fejlett ahhoz, hogy a hibák nagy részét javítani tudják. Eredményeink nem erősítették meg e feltevésünket. A hatévesek a beszédbeli hibáik 54,86%-át, a hétévesek 65,88%-át, a kilencévesek 56,48%-át, a tizenegy évesek 78,43%-át, míg a tizenhárom évesek 65,71%-át javították (3. ábra). A kétévenkénti életkori szakaszok között ugyan nem észlelhető lineáris növekedés a hibajavítás arányában, ám ha az anyanyelv-elsajátítás nagyobb szakaszait tekintjük, látható némi változás: az óvodások korrekciójának mértéke tehát 54,86%, az alsó tagozatosoké (7 és 9 évesek) átlagosan 61,14%, a felsősöké (11 és 13 évesek) pedig átlagosan 72,07%.

A korrekció mértékét feltehetően az egyéni sajátosságok, az egyes életkori csoportokban megjelent összes hiba száma és a hibák típusa is befolyásolja. Bizonyos hibatípusok jobban feltűnnek a percepció számára, mások észrevétlenek maradnak. Elemeztük a különböző típusok javításának mértékét.

Azt feltételeztük, hogy vannak könnyebben és hamarabb felismerhető és javítható típusok, és vannak nehezebben javíthatók. A legtöbb korcsoportban a téves kezdések javítása volt a leggyakoribb, tehát ez a hibatípus bizonyult a legkönnyebben detektálhatónak és korrigálhatónak. Legkisebb arányban a kontaminációkat, a grammatikai hibákat és az egyszerű nyelvbtlásokat korrigálták adatközlőink. Bár a nyelvi tervezés szintjéhez köthető hibák előfordulása magas volt a gyermekek beszédében, javításuk ennek ellenére kismértékű.

3. ábra
A javított és a javítatlan hibák aránya

Eredményeink alapján nyilvánvalóvá vált, hogy a hibajavítás idejéből is következtethetünk a nehézség fokára. A korrekcióra fordítandó idő kevésbé az életkortól, sokkal inkább a hiba típusától függ. A kevesebb nehézséget jelentő sorrendiségi hibák ugyanis rövidebb időtartammal javíthatók, míg a lexikális nehézségek korrigálásához minden életkorban több idő szükséges. A megakadások és javításaik elemzéséből arra a következtetésre jutottunk, hogy a beszédprodukciós folyamat magasabb szintjein fellépő diszharmoniók több problémát jelentenek a beszélőknek, mint a folyamat végén (például az artikulációs kivitelezéskor) létrejövők.

4.3. A gyermekek spontán beszédének grammatikai szerkesztettsége

A jelen értekezés egyik fő kérdése, hogy miként alakul a gyermekek spontán beszédének grammatikai komplexitása az életkor előrehaladtával. Eredményeink fokozatos fejlődést mutattak ki a spontán beszéd morfológiai-szintaktikai összetettségében a KFM-értékek mentén (1. táblázat).

1. táblázat

A közlésegségek fejlődési mutatója (átlag, minimum, maximum)
életkoronként

	KFM-átlag	KFM-minimum	KFM-maximum
6 évesek	14,11	7,54	20,13
7 évesek	19,87	15,44	22,84
9 évesek	22,01	14,48	30,25
11 évesek	25,72	17,46	36,05
13 évesek	26,19	17,19	38,40
Teljes korpusz	21,58	7,54	38,40

A hatévesek rövidebb egyszerű mondatokban, főként – főnevekre támaszkodó – tárgyas szerkezetekkel fejezték ki magukat. Hatéves korra a beszédben már minden szófaji kategória megjelenik, tehát a szófaji kategóriák ekkorra már biztosan kialakultak, az egyes szófajok előfordulási arányában, illetve a gyakoriságukban pedig megegyeznek a későbbi életkorokban tapasztaltakkal. A kisiskolások (7 és 9 évesek) spontán beszéde szintaktikailag gazdagabb, változatosabb, mint az óvodásoké: több bővítményt (határozós, jelzős szerkezeteket) használnak. A felsősök (11 és 13 évesek) beszédében a mondatokat felépítő szavak száma relatíve magas, a leggyakoribb szófaj az ige. Adataink bebizonyították, hogy a spontán beszédben elkülöníthető virtuális mondatok egyre hosszabbak lesznek, egyre több szóból állnak. A hat- és a hétévesek mondatainak hossza még nem tér el jelentősen egymástól, a mondathossz növekedése az iskolai évekre tehető. Ennek hátterében feltehetőleg az iskolai oktatás szóbeli és írásbeli szövegalkotást célzó fejlesztése áll.

Számos külföldi tanulmány elemezte és kimutatta a szintaktikai komplexitás és a beszéd folyamatossága között fennálló kapcsolatot (például Kadi-Hanifi–Howell 1992; Logan–Conture 1995; Yaruss 1999). Magyar nyelven azonban kevés ilyen jellegű vizsgálat született (például Horváth 2006). Kutatásunkban a szintaktikai komplexitást jelző KFM-értékek közepes erősségű, szignifikáns összefüggést mutattak a szünetek előfordulásával ($r = 0,490$; $p < 0,001$). Ez az eredmény azt támasztja alá, hogy a komplexebb

szövegek létrehozásakor a beszélőnek többször kell megszakítania a mondanivalóját, a szünetek ugyanis folyamatos ellenőrzést tesznek lehetővé, és a tervezési-kivitelezési folyamat összehangoltságát biztosíthatják.

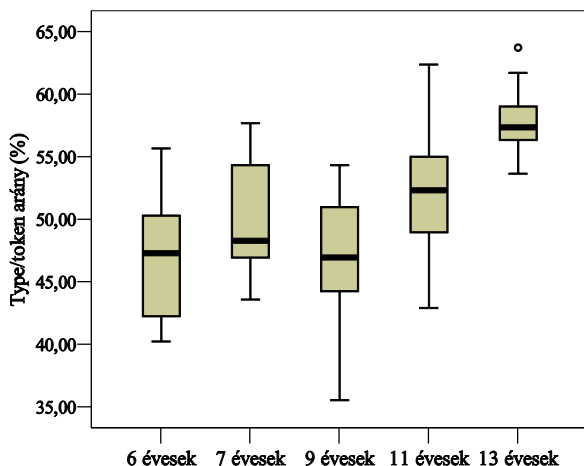
Feltételeztük, hogy a beszéd összetettsége és folyamatossága összefügg, méghozzá akadályozzák egymást: a nyelvtanilag komplex szövegek több megakadásjelenséggel járnak együtt. Feltevésünket arra alapoztuk, hogy a bonyolult nyelvtani szerkezetekhez szükséges lexémák előhívása, valamint maga a tervezési-kivitelezési folyamat ezekben az esetekben terheltebb. Eredményeink közepes erősségű, szignifikáns összefüggést mutattak a KFM-értékek és a megakadásjelenségek előfordulása között.

4.4. A mentális lexikon vizsgálata spontán beszéd és szóasszociáció alapján

A spontán beszéd szavainak száma összefüggést mutatott a morfológiai-szintaktikai összetettséggel, a megakadásjelenségek számával, valamint a beszédtempóval. Eredményeink azt sejtetik, hogy a grammatikailag komplex szövegekhez több lexéma ismeretére és előhívására van szükség, illetve a megakadásjelenségek előfordulásának valószínűsége a hosszabb szövegek esetén megnő.

A spontán beszédben a szövegek szógazdagságát is vizsgáltuk. A type/token arány fokozatos emelkedést mutatott az életkor előrehaladtával (4. ábra), ami objektív adatokkal fejezi ki azt, hogy a gyermekek egyre változatosabb lexémákat használnak a szóbeli szövegalkotáskor. Ez feltehetőleg összefügg a szókincs bővülésével, a választékosabb nyelvhasználat pedig a célzott anyanyelvi nevelés hatása lehet.

A mentális lexikon, illetve a szókincs jellemzőit a spontán beszéd és a szóasszociációk alapján vizsgáltuk. A mentális lexikonban való keresés csupán ritka, általában mesterségesen létrehozott helyzetekben hoz a felszínre csak lexémákat. A természetes beszédhelyzetben nemcsak lemmákat, lexémákat emelünk ki a lexikonból, hanem velük együtt szintaktikai struktúrájukat is (Huszár 2000). A szóasszociációs tesztek alkalmasak arra, hogy az előhívott egységeket önmagukban, kontextus nélkül vizsgáljuk. Így információkat szerezhetünk a mentális lexikonban fennálló kapcsolatokról, illetve becsléseket tehetünk a szókincs méretére vonatkozólag. Az eredményekből kiderült, hogy a gyermekek szóaktivációs stratégiái különbözőek az adott funkciótól függően, de a két vizsgálati módszerből nyert eredmények bizonyos tekintetben korrelálnak: szóasszociációs tempójuk és a spontán beszéd tempója között összefüggéseket találhatunk.

4. ábra
A type/token arányok életkoronként

Az értekezés első ízben vizsgálta a szabad szóasszociáció temporális sajátosságait. Az asszociációk során aktivált szavak időviszonyait azonban több tényező befolyásol(hat)ja, mint például a lexémát felépítő hangok, szótagok vagy morfémák száma, a szó gyakorisága vagy az asszociációs sorban elfoglalt helye; ezért e tényezők függvényében végeztük az elemzést. Az asszociációs sorok elemzése rávilágított arra, hogy a kísérleti személyek szóelőhívása a szabad asszociáció egyes szakaszaiban különböző mértékben aktív, az artikulációs tempó pedig bizonyos tendenciák mentén változik az asszociálás időtartama alatt. Kiinduló hipotézisünk igazolódott: az eredmények szerint az asszociációval produkált, izolált ejtésű szavak és a szünetek hossza az életkor előrehaladtával csökken, ami valószínűleg az egyre biztosabb artikulációnak és a hozzáférési folyamatok magasabb fejlettségi szintjének köszönhető. Továbbá ezt erősíti az az eredmény is, hogy míg a 6 évesek asszociációinak teljes időtartamában a szünetek nagyobb arányt tesznek ki, 13 éves korban kisebb szünetarányal több szót képesek előhívni.

5. KÖVETKEZTETÉSEK

A jelen dolgozat célja a spontán beszéd fejlődésében megmutatkozó életkori sajátosságok megismerése volt az anyanyelv-elsajátítás 6 és 14 éves kor közötti szakaszában. A több szempontú elemzést 70 gyermek spontán

beszédén végeztük, az adatok relevanciáját statisztikai elemzésekkel támasztottuk alá. Az eredmények alapján a következő tézisek fogalmazhatók meg.

1. A beszéd időviszonyaiban változást adatoltunk az életkor előrehaladtával: kilencéves kortól a gyermekek spontán beszéde mind hosszabb beszédszakaszok szerint szerveződik, és ez összefüggést mutat azzal, hogy a szünetek időtartama csökken, illetve a beszédtempó fokozatosan gyorsabbá válik. Ez a magasabb kognitív fejlettségi szinttel magyarázható, amely lehetővé teszi a tervezési-kivitelezési folyamatok relatíve egyidőben való működését. Továbbá az egyre több beszédtapasztalat révén a gyermekek a beszéd szervezésében mind jobban szem előtt tartják a hallgató igényeit.
2. A beszédtervezéshez a gyermekek számára több idő szükséges, mint a felnőtteknek, ezt bizonyítja az, hogy a gyermekek spontán beszédében a szünetek aránya a teljes beszédidőhöz képest magasabb (30–35%-os), mint ami a felnőttek beszédére jellemző (20–30%-os).
3. A megakadásjelenségek egyes típusainak gyakoriságában meghatározó tényező az életkor. A fiatalabb gyermekek más stratégiákat alkalmaznak bizonytalanságuk feloldására (például ismétlések), mint az idősebbek, de a felnőttekre jellemző stratégiák fokozatosan kialakulnak. A hezitálások előfordulásában 7-9 éves kor között ugrásszerű növekedés mutatható ki.
4. A gyermekek – akárcsak a felnőtt beszélők – a megakadásjelenségeknek csak egy részét javítják (körülbelül kétharmadát); a korrekció mértéke és a javításra fordított idő megakadástípusonként különbözik. A beszédprodukciós folyamat kezdetén fellépő diszharmonikus jelenségek több nehézséget jelentenek a beszélőnek, mint a folyamat végén bekövetkezők.
5. Az intézményes, instrukcionált oktatásban eltöltött néhány év, az anyanyelvvel való tudatos ismerkedés megerősíti a gyermekek nyelvi kompetenciáját, ez a szóbeli szövegek nyelvtani komplexitásának növekedésében (egyre bonyolultabb szerkezetek, hosszabb mondatok) és a változatosabb lexémák használatában számszerűen megragadható.
6. A komplexebb szövegek létrehozásakor a beszélőnek többször kell megszakítania a mondanivalóját, több szó ismeretét és használatát követelik meg, valamint több megakadásjelenséggel járnak együtt. A szünetek folyamatos ellenőrzést tesznek lehetővé, és a tervezési-kivitelezési folyamat összehangoltságát biztosítják.
7. A szóasszociációs eredményekből nyilvánvalóvá vált, hogy az artikulációs mozgások biztosabbá, a hozzáférési folyamatok gyorsabbá, az asszociációs stratégiák pedig fejlettebbé válnak az életkor előrehaladtával.

6. AZ ÖSSZEFOGLALÁSHOZ FELHASZNÁLT IRODALOM

- Boersma, Paul – Weenink, David 2011. Praat: doing phonetics by computer. (Version 5.3.02) [Computer program]. <http://www.praat.org> (A letöltés ideje: 2011. október 10.)
- Bóna Judit 2007. *A felgyorsult beszéd produkciós és percepcióis sajátosságai*. Doktori disszertáció, ELTE, Budapest.
- Duez, Danielle 1982. Silent and non-silent pauses in three speech styles. *Language and Speech* 25. 11–25.
- Fox Tree, Jean E. 1995. The effects of false starts and repetitions on the processing of subsequent words in spontaneous speech. *Journal of Memory and Language* 34. 709–738.
- Fromkin, Victoria A. (ed.) 1973. *Speech errors as linguistic evidence*. Mouton, The Hague, Paris.
- Gerebenné Várbiro Katalin – Gósy Mária – Laczkó Mária 1992. *Spontán beszédmegnyilvánulások szintaktikai elemzése DSS technika segítségével*. Kézirat, Budapest.
- Gósy Mária 2003. A spontán beszédben előforduló megakadási jelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar Nyelvőr* 127/3. 257–277.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária (szerk.) 2009. „Nyelvbtlás”-korpusz. *Beszéd kutatás 2009*. 257–267.
- Horváth Viktória 2006. A spontán beszéd és beszédfeldolgozás összefüggései gyerekeknél. *Beszéd kutatás 2006*. 134–146.
- Huszár Ágnes 2000. A versengési elv a nyelvbtlások létrejöttében. *Beszéd kutatás 2000*. 63–74.
- Kadi-Hanifi, Karima – Howell, Peter 1992. Syntactic analysis of the spontaneous speech of normally fluent and stuttering children. *Journal of Fluency Disorders* 17. 151–170.
- Kowal, Sabine – O’Connell, Daniel C. – Sabin, Edward J. 1975. Development of temporal patterning and vocal hesitations in spontaneous narratives. *Journal of Psycholinguistic Research* 4/3. 195–207.
- Lee, Laura L. – Canter, Susan M. 1971. Developmental sentence scoring: A clinical procedure for estimating syntactic development in children’s spontaneous speech. *Journal of Speech and Hearing Disorders* 36. 315–340.
- Levelt, Willem J. M. 1989. *Speaking. From intention to articulation*. A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, MA, London, England.
- Lickley, Robin J. – Bard, Ellen 1998. When can listeners detect disfluency in spontaneous speech? *Language and Speech* 41. 203–226.
- Logan, Kenneth J. – Conture, Edward G. 1995. Length, grammatical complexity, and rate differences in stuttered and fluent conversational utterances of children who stutter. *Journal of Fluency Disorders* 20. 35–62.
- Lutz, Konie C. – Mallard, A. R. 1986. Disfluencies and rate of speech in young adult nonstutterers. *Journal of Fluency Disorders* 11. 307–316.

- Markó Alexandra 2005. *A spontán beszéd néhány szupraszegmentális jellegzetessége. Monologikus és dialogikus szövegek összevetése, valamint a hűmmögés vizsgálata.* Doktori disszertáció, ELTE, Budapest.
- McLaughlin, Scott F. – Cullinan, Walter, L. 1989. Disfluencies, utterance length, and linguistic complexity in nonstuttering children. *Journal of Fluency Disorders* 14/1.17–36.
- Menyhárt Krisztina 2003. A spontán beszéd megakadásjelenségei az életkor függvényében. In Hunyadi László (szerk.): *Kísérleti fonetika – laboratóriumi fonológia a gyakorlatban.* Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 125–138.
- Misono, Yasuko – Kiritani, Shigeru 1990. The distribution pattern of pauses in lecture-style speech. *Annual Bulletin of the Research Institute of Logopedics and Phoniatrics* 24. 101–111.
- Németh László – Halácsy Péter – Kornai András – Trón Viktor 2002. Nyílt forráskódú morfológiai elemző. *MSZNY 2004. II. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia.* Szeged, 163–171.
- Poupplier, Marianne – Hardcastle, William J. 2005. A re-evaluation of the nature of speech errors in normal and disordered speakers. *Phonetica* 62. 227–244.
- Várádi Viola 2008. A virtuális mondatok műfaji meghatározottsága. *Beszédkutatás 2008.* 134–147.
- Wacha Imre 1974. Az elhangzó beszéd főbb akusztikus stíluskategóriáiról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* X. 203–214.
- Watanabe, Michiko – Hirose, Keikichi – Den, Yasuharu – Minematsu, Nobuaki 2008. Filled pauses as cues to the complexity of upcoming phrases for native and nonnative listeners. *Speech Communication* 50. 81–94.
- Yaruss, J. Scott 1999. Utterance length, syntactic complexity and childhood stuttering. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research* 42. 329–344.

7. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

- Neuberger Tilda 2008. Óvodások mentális lexikonának pszicho- és szociolingvisztikai vizsgálata. In: *4. Félúton Konferencia tanulmánykötete*. <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk08/>
- Neuberger Tilda 2008. A szókincs fejlődése óvodáskorban. *Anyanyelv-pedagógia* 3–4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=86>
- Neuberger Tilda 2009. A spontán beszéd lejegyzése – a BEA adatbázis tapasztalatai alapján. *Beszéd kutatás 2009*. 182–195.
- Neuberger Tilda 2009. Óvodáskorú gyermekek szóaktiválásának funkcionális vizsgálata. In *III. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia tanulmánykötete*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 97–108.
- Neuberger Tilda 2010. Korrekciós folyamatok gyermekek spontán beszédében. In: *IV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia tanulmánykötete*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 112–123.
- Neuberger Tilda 2011. Szóasszociációs vizsgálatok óvodásoknál és kisiskolásoknál. In Navracsics Judit – Lengyel Zsolt (szerk.) *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben. Pszicholingvisztikai tanulmányok II*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 62–69.
- Neuberger Tilda 2011: Gyermekek spontán beszédének szerkesztettsége és folyamatossága. *Beszéd kutatás 2011*. 83–95.
- Neuberger Tilda 2011. Az önkorrekciós folyamatok fejlődése gyermekkorban. In Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvi funkciók – stílus és kapcsolat*. KJF – Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár, Budapest. 189–195.
- Neuberger Tilda 2012. Hogyan alakul a beszéd grammatikai komplexitása kisiskolás korig? In Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 259–264.
- Neuberger Tilda 2012. Szólóhívás gyermekek szóasszociációban és spontán beszédében. In Navracsics Judit – Szabó Dániel (szerk.): *Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok III*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 85–94.
- Neuberger Tilda 2012. A spontán beszéd grammatikai fejlődése – a KFM-módszer alapján. In Markó Alexandra (szerk.) *Beszéd tudomány. Az anyanyelv-elsajátítástól a zöngelkedési időig*. ELTE Bölcsészettudományi Kar – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 116–128.
- Neuberger Tilda 2012. Virtuális mondatok gyermekek spontán beszédében. *Beszéd kutatás 2012*. 217–233.
- Neuberger Tilda 2013. Analógiás jelenségek hat- és hétévesek spontán beszédében (megjelenés alatt).
- Bóna Judit – Neuberger Tilda 2012. A spontán beszéd önellenőrzési folyamatainak életkor-specifikus sajátosságai. *Magyar Nyelv* 108/4. 426–440.

8. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN TARTOTT ELŐADÁSOK

- Óvodások mentális lexikonának pszicho- és szociolingvisztikai vizsgálata*, 4. Félúton Konferencia, Budapest. 2008. április.
- A szókincs fejlődése óvodáskorban*, Magyar Fonetikai, Foniátriai és Logopédiai Társaság 2008. évi kongresszusa, Miskolc. 2008. június.
- Óvodás gyermekek szóaktiválásának funkcionális vizsgálata*, III. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia, Budapest. 2009. február.
- Módszerek a szókincs vizsgálatához óvodás- és kisiskoláskorban*, NILD „All Need Competence – Kompetencia mindenkinek” nemzetközi konferencia, Budapest. 2009. április.
- Óvodás lányok és fiúk megakadási jelenségei: azonosságok és különbségek*, Magyar Fonetikai, Foniátriai és Logopédiai Társaság 2009. évi kongresszusa, Budapest. 2009. június.
- Önmonitorozás óvodásoknál és kisiskolásoknál*, Beszédkutatás 2009 Konferencia, Budapest. 2009. október.
- Szókincsvizsgálatok kisiskolásoknál és gimnazistáknál* (Társszerző: Csizsár Orsolya), I. Vályi András Anyanyelv-pedagógiai konferencia, Budapest. 2009. november.
- Korrektív folyamatok gyermekek spontán beszédében*, IV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia, Budapest. 2010. február.
- Szóasszociációs vizsgálatok óvodásoknál és kisiskolásoknál*, XII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem, Balatonalmádi. 2010. május.
- Az önkorrekciós folyamatok fejlődése gyermekkorban*, Nyelvi funkciók – stílus és kapcsolat, Budapest. 2010. október.
- Hogyan alakul a beszéd grammatikai komplexitása kisiskoláskorig? Kultúra és nyelv, kulturális nyelvészet. Új nézőpontok a magyar nyelv leírásában* 3. Budapest. 2010. november.
- Szóelőhívás gyermekek szóasszociációiban és spontán beszédében*, Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem, Balatonalmádi. 2011. május.
- Virtuális mondatok gyermekek spontán beszédében*, Beszédkutatás 2011, Budapest. 2011. október.
- Gyermekek és felnőttek tévelygései a mentális rengetegben* (Társszerző: Gyarmathy Dorottya), XIV. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem, Balatonalmádi. 2012. május.
- „Időzített szavak”, XIV. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem, Balatonalmádi. 2012. május.*
- Analógiai jelenségek az anyanyelv-elsajátításban*, Analógia és modern nyelvelírás. A magyar nyelvészeti kutatások újabb eredményei III., Kolozsvar, 2012. július.
- Self-monitoring strategies: false starts and false words* (Társszerző: Gyarmathy Dorottya), Workshop Fluent Speech: combining cognitive and educational approaches, Utrecht, 2012. november.